

Szegő György

Architektúráról az építészet évében¹

■ Az építészet csodákra képes. Ybl Miklós születésének 200. évében széles körben átélhető: az építészet a magyar kultúra meghatározó eleme. Az Ybl-bazár, az Operaház, a Vigadó, a Zeneakadémia, az Erkel Színház vagy a Népstadion rekonstrukciója jelzi, hogy az építészet honügy lehet. A nemzeti emlékezet ápolása közös szellemi és építő feladat. Közös felismeréssé válhat az is, hogy sok romló műemlék, az egyedülálló eklektikus budapesti városszövet megmentése hétköznapi kötelességünk. A szalon egyik – nem a szűk szakmára szorítkozó – funkciója inkább a vizuális örömszerzés, az építészet ünneplése. Az I. Építészeti Nemzeti Szalon a felemelő friss teljesítmények példáiból és a kortársként újragondolt épületekből válogat bő 120-at, hogy a kiállítás idézze fel azt az élményt, amit a harmonikus tér, a szép épület látványa okoz.

Nehezíti a célok elérését, hogy az építészetfogalom használata ma nem egységes. A régi műépítészet-szóhasználat értéktartalmat is kifejezett. A művészet szó értelmezéséből is kiviláglik, hogy ami mű, az nem természetes. A műalkotás, műemlék, művészet szavakhoz hasonlóan az építés is mesterséges művet hoz létre. Istvánfi Gyula építészettörténész szófejtése szerint:² az építés nem az építészet szinonimája. A közbeszéd ezeket gyakran keveri. A régi szóalak magyarul is sikerrel formálta meg az architektúra minőségjelentését, a rangos alkotást. De építészet szavunkban is van többlet: az ép szó teljesség-interpretációja, az eredeti állapot, az egész(séges) jelentéstartalma. A jó épület a megvalósult teljesség, a kozmosz tükre. A teremtés mágikus megidézése a kreativitás erejével.

Ez a mágia a XXI. században egyszerre nyitott a tradícióra és a tudományos-technikai innovációra. A magyar építészetpolitika hivatalos definíciója is fontos elemeket sorol: az építészetet térkapcsolatok, arányok, formák, szerkezetek, anyagok és a megvalósítás folyamata alkotja. Az épített és a táji környezet erőteljesen, átfogóan és

kikerülhetetlen módon meghatározza az állampolgárok életminőségét. Ez a hivatalos körülírás nem érinti az alkotó fantáziát, a csodák terepét. Ahol az építészet összefoghat múltat és jövőt, tájat és művet, teremtést, alkotót – Makovecz Imre emelkedett szavaival: „összekötni az eget és a földet”. Az építészet szakmai és holisztikus felfogása mögött is követők állnak. Az I. Építészeti Nemzeti Szalon szeretné a párbeszéd indítását segíteni a racionális és a szerves, a globális és a lokális architektúrák művelői és hívei között. Hiszen a különböző pólusokon egyaránt tiszteletre méltó értékek születnek.

A Múcsarnok kiállításáról

A látogató befogadói igényeihez igazodik az anyagválogatás és a forma. Azaz, az utolsó 10-15 év legszebb épületei, megkerülhetetlen nagyberuházás-példái éppúgy megjelennek, mint más léptékben a kisebb-nagyobb közösségek terei, egy kis gyülekezet temploma vagy akár egy-egy emblematikus családi ház. Döntő módon látványos építé-

szeti fotókkal, videókkal, makettekkel – nem feltétel a műszaki rajzok olvasásának tudása. A három középső terem több mint hetven épületet mutat be, a két első oldalterem újragondolt épületeivel együtt százat. Nem alkotók sorakoznak, hanem a műveik. A kiállított házakhoz alkotóik filmeket, skicceket, műhelytitkokat, személyes kellékeket is mellékelnek, a kreativitás egyéni arcát is érzékeltetik.

Az installáció formája a „ház” kétféle értelmezésére épít. A nyeregvetős dobozok az archetípus szimbolikájára, a geometrikus kubusok pedig Platón elemi formái-

nak szépségére hivatkoznak – mégsem eszerint rendeztük el az anyagot, kerültük ezt a megosztást. Ám a két irány jó száz éve különvált a magyar építészetben. Régi, elfojtásokra épülő hagyománya van már ennek közép-európai kultúránkban. Mégis, az udvari etikettet követő Bécs szexuális elfojtásaiból nőtt ki Klimt és Schiele lenyűgöző, dekoratív festészete. A bécsi szecesszió építészetét, Gottfried Semper elméleti és Otto Wagner megépített teljesítményét Lechner Ödön – innen nézve az asszír birodalmi architektúrához hasonlította. A magyar elfojtások javát akkor hosszú ideje a Habs-

burg-elnyomás okozta. A keletre figyelő Huszka József motívumkutatására építő Lechner Ödön, a Malonyai Dezső vezetésével néprajzi anyagot gyűjtő műegyetemi Fiatalok – köztük Kós Károly – a XIX–XX. század fordulóján megteremtették a magyar szecesszió építészetét. Megnemesítették, szublimálták az elfojtást. Ezt 30-40 éve a magyar szerves építészet folytatta – egy másik elnyomás ellenében.

Közben a világ építésze az Adolf Loos-féle „a díszítés: bűn” ítéletet követte. A modernnek utáni minimalizmus

térnyerése a komputeres tervezés időszakáig tartott, újabb Benoit Mandelbrot matematikai alakzatai új-ornamentikaként jelennek meg a kortárs építészetben. A népi hagyományt őrző és a parametrikus tervezés díszítő-tendenciái közelítenek egymáshoz. A kiállítás-installáció kétféle formája nem mélyíti a szakadékot, hiszen a valóságban is együtt élnek – közelítenek az eltérő koncepciók.

Éppen a spontán közeledést kívánják bemutatni a világitó képek épületfotói, ahol a „szerves” és „kortárs” újornamentika a különbségeivel együtt értelmezhető

és látható. A *Mesterek és az Építészképzés, a Tájépítészet és a Mérnöképítészeti teljesítmények, a Belsőépítészet és a Társművészetek* „műfajai” külön terekben, térrészekben jelennek meg. A Múcsarnok kitüntetett helyein erős hangsúlyt kapnak a *Főépítési víziók* és az *Építve tanítani* tematikájának esztétikán túlmutató felvetései. A Makovecz Imre által elindított főépítész-mozgalom lényege, hogy egy-egy alkotót hosszabb időre „odaköt” egy-egy településhez, tájhoz, s így a személyes részvétel és meggyőzés ereje szebb és komfortosabb településképet, élhetőbb várost, falut eredményez (záró apszis). A személyes részvétel az építésben is olyan erő, amit együtt élhettek meg fiatal építészek és egyetemisták a Pagony tervezőiroda és a Kós Karoly Egyesülés Vándoriskolája táboraiban (M0 terem).

A három középső tér „transzparens képéi” fényükkel erős hatást céloznak. Ez a válogatás a pár éve Párizsban (majd Brüsszelben és Tokióban) bemutatott *Újornamentika – szerves és kortárs magyar építészet* című kiállítás anyagára és a Magyar Intézetben rendezett konferencia sikerére támaszkodik.³ A párhuzamos, sok esetben konvergáló újornamentika-folyamat azóta felerősödött. Ez a nemzetközi térben is a magyar építészet javára válhat,

ha az alkotók, a média és a közönség egyaránt felismerik, hogy az építészet az építészet, a minőség pedig minőség.

A két első oldalterem *Újragondolt épületei* a műemlékek tiszteletére épülnek. Ezt a kultúrát 150 éve Viollet-le-Duc indította el. Szentkirályi Zoltán professzor szerint „az utolsó egységes stílust, amely 1750 körül indult, a 19. században élte virágkorát és az eklektikában ért fejlődése végső szakaszához, átfogóan romantikának helyes nevezni”.⁴ A különböző irányzatok közös motívumait, a neostílusokat, az eklektikát is ideértette. A reneszánsztól a barokkon át az intellektualitás a historizmus stílusainak is hajtóereje maradt. A romantika architektúrájának az anyag és a szerkezet objektív adottságaihoz való igazodás, a racionális gondolkodás is jellemzője. Ez a ketős, intellektuális-racionális térszervezés teszi lehetővé, hogy XIX. századi építészetünk eklektikus architektúráját megőrizzük. E házak máig élhetők, nem „eldobandók”.

A szalonokról

A nemzeti szalonokat az 1860-as, '70-es évek párizsi „szalonjai” és az „elutasítottak szalonjai” vitték sikerre. Voltak szalonok, melyeken mindkét oldal együtt állított ki, és volt, hogy ezt egymillió néző látta. A francia sza-

lonokat nálunk is hamar követték a nemzeti szalonok; a gyakorlatot a szocializmus éveiben sem lehetett teljesen megszüntetni – még az Erzsébet téri épület lebontásával sem. A szalonok feladata ma hasonlóan komoly, mint volt 150 éve Párizsban. Ha akkor, ott a festők képvitájában a modern látásmódot „feltaláló” impresszionizmus sikere volt a tét, akkor kurátorként a mai paradigmaváltás szükségének tudatosítását tartom az építészeti szalon másik funkciójának. Ebbe az „élő bolygó” szemlélete éppúgy beleértendő, mint az a régi-új művészetfelfogás, amelynek teljességképe van, nem éri be azzal a lehetőséggel, hogy a kortárs művészet elidegenedett pénzügyi termék. A képi kommunikáció korában is olyan utat keres, amelyet járva újra felmerülhet, hogy a művészet szent. Hegel szerint szent az, „mi sok lelket egybefog”. Az építészeti szakrális karaktere ma is összefogó erő lehet a mű létrehozására. Ebben alapfeltétel az értő befogadó is.

Mi lehet ebben a régi-új felfogásban ma az építészeti feladata? Vitruvius *Tíz könyv az építészetről* című ókori alapművét St. Gallen kolostori könyvtárában találták meg az 1400-as évek elején. Nyomában a művészek és a filozófusok újragondolták az antikvitás eszményeit. A reneszánsz fordulatához jutottak. Alberti is írt tíz – ak-

kor „kortárs” – könyvet az architektúráról. Így fogalmazott: „...az építészet kifejezhetetlenül gyönyörűsége mind közösségi, mindegyéniszempontból, az emberek legnagyobb kényelmére szolgál, és méltóságát tekintve sem alábbvaló a legkiválóbb művészeteknél.”⁵ Medici herceg udvara annak a kornak a szalonja volt. A tudományos paradigmaváltásról ma Thomas Kuhn elmélete az elfogadott. Ő a tudományos forradalom belső, tudósközösségen zajló és külső, társadalomléptékben működő hatásaikat egységben vizsgálta. Korszakváltó analógiát erősít, hogy az építészet egyszerre rendelkezik művészet és tudomány karakterrel. Ezt már Alberti is látta. Ma érzékelhető, hogy ilyen nagy fordulat előtt áll az építészet és a többi vizuális művészet is.

Az új szemlélet leválthatja a tegnapi érvényét az építészetben is: a vizuális művészetek és társadalmi hatásaik lassú erjedése jelzi a belső és külső újraértelmezés igényét. A művészeti teljesítménycsúcsok miéretté régóta keresik. Az egyik ismert teória Nyikolaj Kondratyev közgazdászé. Szerinte az ismétlődő ciklusok a materiális termelő szférára függvényei. Szellemtudományos hipotézis Emil Pálaš szlovák filozófusé, aki összeveti a kozmológia, az antropológia és a teológia állapot-, teljesítménygörbéinek igen

egybecsengő karakterisztikáját.⁶ Azt állítja, hogy a művészet ereje független lehet a gazdasági válságtól.

Iránytű 2014

Milyenek a változás építészettörténeti előzményei? Rados Jenő írta klasszicizáló késő barokk (1760–1800) építésztünkről: *„Az építetők [...] főpapi és főnemesi rétegét többnyire alapos (az akkori rendi iskolákban, főleg a piaristáknál szerzett) építészeti tájékozottság és hosszú külföldi tapasztalatgyűjtés irányította mecénási tevékenységében, mely éppen ezért sokszor kezdeményező jelentőségű volt és a külföldhöz igazodó stílusirányításban nyilvánult meg. A köznemesség és polgárság saját kisebb, de sok helyen érvényesülő befolyásával a felülről látott épületformálás módját a helyi viszonyokhoz idomította, mintegy népszerűsítette, helyi zamatúvá hangolta át, és ezzel a késő barokk hazai sajátosságainak kialakítása érdekében gyengébb képzettsége ellenére is sokat tett.”⁷* Ennek analógiájára mondhatjuk, hogy ma regionális építészetnek nevezzük az ehhez hasonlóan végbemenő folyamatot.

A klasszicizmus évtizedeit így összegzi Rados: *„Megfelelő előképek hiánya és a hagyomány erős kiesése folytán, mestereinek számára kötetlenebb, emberibb kifejezőmód vált lehetővé. Anyagi adottságaink, szerényebb problematikánk [épületfajták, építészettipológia – Sz. Gy.] településeink elterpeszke-*

döbb, tágasabb alakulása, építettünk [...], köztük az egyre nagyobb jelentőségű iparos és kereskedőpolgárság különleges igényei olyan architektúrát eredményezett, amely viszonyaink hű tükrözésével, a klasszicista építészeti nemzetközi formanyelve mellett is félreérthetetlenül helyi ízű karaktert értelt meg. [...] Az Európa-szerte általános hideg ünnepélyes és feszes imponáló jelleggel ellentétben meleg, derűs emberi vonások és nemes mértéktartás sajátossága teszi nálunk e stílust a legszélesebb rétegek felé közkedveltté. Olyannyira, hogy az még népi építészetiünket is sok helyütt erősen átstínezi.⁷⁸ Ezen a ponton Rados kitér magukra az alkotókra, a tervező-kivitelező mesterekre, az irányt szabó befolyásra, a külföldi példák hatására, a Szépítő Bizottság és a céhrendszer befolyására: „Az építészeti személyes honossága, társadalmi helyzete, művészi és szakmai felkészültsége tekintetében megváltozott a helyzet a múltéhoz képest. Bár továbbra is részben német (osztrák) nevek szerepelnek, túlnyomórészt már korábban ideszármazott, itt megtelepedett és generációkon keresztül nálunk működött mestercsaládok (Pollack, Hild, Kasselik, Zitterbarth, Diescher, Vojta családok) tagjaival állunk szemben [...] Az ország gyarmati jellege megszűnt, építészeti feladatait polgárságába illeszkedett helyi erővel kívánja megoldani. Éppen ez adja meg az egyébként elég nemzetközi jellegű klasszicista stílusnak nálunk a már említett különös zamátú helyi ízt. Mestereink, kik a céhrendszer keretében a praktikum olda-

láról ismerték meg az építészeti feladatokat [...], még akarva sem tévedhettek az akadémizmus rideg tudálékosságába. Józan mérséklettel, a takarékoságtól és a gyakorlati szellemtől vezetve [...] a szerényebb képességű mesterek sem tévedtek le az architektonikus kulturált ízlés útjáról. Ha alkotásaik sokszor nem is voltak egyéni remekművek, a táj és a városkép egységébe mindig harmonikusan tudtak beilleszkedni.⁷⁹ A mai párhuzam nyilvánvaló. Érdekes megfelelés olvasható Sylvester Ádám katalógusunkban közölt tanulmányában az 50-es, 60-as évek különutas magyar építészetről is.

A XX. század elejére Lechner, Kós és Lajta Béla és társaik műveivel megjelenik a modern magyar építészet új hajtása, melyet az I. világháború eltört. Eddig időben Rados Jenő építészettörténete már nem jutott el, hiszen a szecesszió tabu volt az 1960-as években. Pedig a szecesszió Lechner „magyar forma” gondolatával, Kós Károly népi építészeti iránymutató hagyományként tekintő iránymutatásával igazi paradigmaváltás volt. Ehhez a korhoz is kapcsolom a „bartóki modellt” kereső – Santiago Calatrava épületével kérdező – kritikámat néhány éve Csíkszentjehovai tengertánc... címmel.¹⁰ A költészet példájából indultam ki. Margócsy István a magyar költészet jelenét vizsgálta előadásában a 2006-os Bartók-évben *Hagyomány és művészet / Bartók Béla művészeti koncepciója*

az ezredfordulón címmel rendezett konferencián.¹¹ Margócsy mottóul idézte Szilágyi Domokos *Hogyan írjunk verset* (1969) sorait: „1. §. Egyedem-begyedem-tengertánc / 2. §. Hajdú sógor mit kívánsz? / 3. §. Ja igen, és ne csak európai stb. legyen, hanem csíkszentjehovai is legyen.” Margócsy Bartók-fonalát felvéve, a magyar építészet jövőjéről, lehetséges modern építészetünkről ezt írtam: „a jó csillagzat alatt születő [...] zseni tud egyszerre univerzális–tengeri–csíkszentjehovai építészeti komponálni”.¹²

Most, hét évvel később – közvetett – visszhangja lett a fenti írásnak: Csuha István a múlt század első két évtizedében felragyogó Lajta életművét bemutató friss kötetéből¹³ is hiányolja a Bartók-párhuzamot: „Lajta, Bartókhoz hasonlóan, lechneri ösztönzésű szecessziós korszakában behatóan tanulmányozta a magyar népművészetet, [...] épenséggel felsőbb szintézise a mintának, a folklór alap a jellegzetes, újfajta modernizmushoz. Lajta ráadásul ezt a fajta bartóki visszafejtést két kontextusban, nemcsak magyar nemzeti motívumok, de a zsidó örökség összefüggésében is végigvitte. Igazán sajnálatos, hogy a Lajta Béla kurta pályáján Allegro barbaro még van, talán Csodálatos mandarin is, de aztán nemhogy Concerto nincs, Zene húros hangszerekre, ütőkre és cselesztára vagy Divertimento sincs. Úgy érezzük, tíz vagy húsz további év kellett volna hozzá. Hogy Lajta modernizmusa a maga meggyőző karakterével, valóban összetéveszthetetlenül tűnhessen fel.”¹⁴ Már Fülep Lajos igen tömören összefoglalta Lechner teljesítményét: „a nemzetet keresve megtalálta az európaiat, a sajátost keresve az egyetemeset és az ősit keresve a modernet, az aktuálist”.¹⁵ Ezt Lajta vitte volna tovább, ha megéli. A paradigmaváltás elhúzóó igazsága: a váltás gyakran kezdetnek tűnik.

A most kiállított alkotások tudatosan sokfélék. Mert a művészetek szabadságizménye és a nyitott párbeszéd is ezt igényli. Csíkszentmihályi Mihály tárgykultúránkat elemző híres műve, a *Tárgyaink tükrében*, 1981 nyomán írhatnám „Épületeink és műtárgyaink tükrében”. Inkább idézem a magyar kiadás Pléh Csaba nyelvész, pszichológus által írt bevezetőjét: „Ami Csíkszentmihályiéék idején még »csak« néhány tűnődő értelmiségi gondja volt, mára nem csak mindannyiunk által látott, hanem átélt drámai átalakulást eredményezett. [...] Tényleg megváltoztatják-e az embert az új közlés-technikai eszközök? [...] Sokan gondoljuk, hogy érzelmi-kapcsolati tekintetben jóval konzervatívabbak vagyunk, mint azt az új technológiák apostolai sugallni szeretnének. Sűrű kapcsolataink a webes világban is ritkák. Ugyanakkor a képek s az állandóan beszélni képes hangos gépek világa új próbák elé állítja információ-feldolgozó belső

világunkat, [...] ember és tárgyai viszonya elgondolkoztató indítás arra, hogy ezt a korábbiaknál sokkal rejtettebb módon ható »okos tárgyaink« világában újrafogalmazzuk.”¹⁶

JEGYZETEK

- 1 A tanulmány először a következő kiadvány előszavaként jelent meg: 1. *Építészeti Nemzeti Szalon, [Az MMA kiállítása – Katalógus]*, Szerkesztette Rockenbauer Zoltán, Bp., Műcsarnok Nonprofit Kft., 2014, 13–17. (Kurátor és látványtervező: Szegő György DLA, asszisztensek: Botzheim Bálint, Pálinkás Edit)
- 2 Istvánfi Gyula: *Az építészet kezdetei*, Bp., Terc Kiadó, 2010.
- 3 *Újornamentika – szerves és kortárs magyar építészet* – kiállítás, Párizsi Magyar Intézet, 2010. Kurátor: Szegő György, társkurátorok: Gerle János, Zsigmond László és Hadik András, kurátorasszisztens: Pálinkás Edit. „A kiállításhoz kapcsolódó, 2010. március 17-én megtartott konferencia szervezője: Radványi György volt.”
- 4 Szentkirályi Zoltán: *Válogatott építészettörténeti és elméleti tanulmányok*, Bp., Terc Kiadó, 2006.
- 5 Leon Battista Alberti: *Tíz könyv az építészetéről*, Idézi Istvánfi Gyula: uo.
- 6 Páles, Emil: *Seven Archangels, Rhythms of Inspiration in the History of Culture and Nature* Publishing House Sophia, Bratislava, 2009.
- 7 Rados Jenő: *Magyar építészettörténet*, Bp., Műszaki Könyvkiadó, 1961. Új kiadás: Bp., Terc Kiadó, 2013
- 8 Rados Jenő: uo.
- 9 Rados Jenő: uo.
- 10 Szegő György: *Csíkszentjehovai tengertánc, a „bartóki modell” Tenerifén*. Régi-új Magyar Építőművészet, 2007. 1. sz. 16–18.
- 11 Margócsy István: *Hová lett a bartóki modell a mai magyar költészetből?* Előadás a Hagyományok házában, a Hagyomány és művészet. Bartók Béla művészeti koncepciója az ezredfordulón c. konferencián, 2006. jún. 7-én. Rövidített formában megjelent: *Élet és Irodalom*, 2006. júl. 21. 17. sz. 22.
- 12 Szegő György: uo.
- 13 Gerle János – Csáki Tamás: *Lajta Béla*, Bp., Holnap Kiadó, 2013.
- 14 Csuha István: *Lajtán innen, Lajtán túl*. *Élet és Irodalom*, 2014. ápr. 11. sz.
- 15 Fülep Lajos: *Magyar Művészet*. Bp., Athenaeum, 1923. Új kiadás: Bp., Corvina, 1971.
- 16 Csíkszentmihályi Mihály – Eugen Halton: *The Meaning of Things. Domestic Symbols and the Self*. University Press, Cambridge, 1981. Magyar kiadás: *Tárgyaink tükrében. Az vagy, amit birtokolsz*. Bp., Libri Kiadó, 2011.